

ЗНАМЕНИТИ

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА – СРЕЩИ И ДИАЛОЗИ СЪС СВЕТА

Многовековен и лъкатушен е диалогът между българската, Европейската и световната литература, сравним със сложна и динамична мозайка, в която се изкушаваме да четем и препрочитаме най-изразителните „изречения“. От Светите равноапостоли – до модернизмите на XX век, от мощното начало на българската писменост и книжнина, поставено от св. св. Кирил и Методий, – до Гео Милев и неговия кръг, когато българската култура през 20-те години на XX век най-сетне отново започва да пулсира в синхрон с европейските търсения.

Високите духовни мащаби на Първоучителите, Светите Отци – Съпокровители на Европа, са продължени с духовните еталони на Златния век на българската култура. Разбира се, азбуката, както и първопреведените богослужебни книги все още не са литература в собствения смисъл. Но те вече са *диалог със света*, словесно сечиво, способно още в мига на създаването си да стане проводник на християнството, да изпълни епохалната мисия старобългарският „язык“ да е общославянски духовен посредник! Когато ятаганът посича Българско и слънцето на книжовността помръква в земите ни, то все пак изгрява другаде във великото подвижничество на духовници като Григорий Цамблак и св. Киприан Болгарин, издигнал се до сан на всерусийски митрополит.

Сред знаковите образци на българските духовни приноси в европейската култура са Лондонското, Асеманиевото и Реймското евангелие, апокрифната книжнина, надгробните паметници на богомилите и Босненското евангелие от XIV век. Ръкописът на авва¹ Доротей от XIV век, една част от който се пази в Националния литературен музей (НЛМ), друга – в Русия, е христоматиен пример на странстваща литература. (Тук се изкушавам да отворя една скоба. Удивително изглежда, че ръкописи-пътешественици откриваме и в XX век. Например Вапцаровият пътепис „Ключът на Суец“, считан десетилетия за загубен, неочаквано се завръща в България през 1954 г. благодарение на журналиста Алберт Бени от Израел.) Да, ръкописите не горят,

¹ Или още „аба“ – отец. – Б.р.

те странстват и сеят благодат. А човечите? Народопсихолози твърдят, че българинът е уседнал, съдбовно вкоренен в земята. Това звучи вярно – та нали ние нямаме мореплаватели. Но писателите? От първите поклоннически пътеписи от Божи гроб, през Алеко – Откривателя на Новия свят в литературата ни, на Борис Шивачев и Светослав Минков – на Другата Америка, Вазовите и Величковите Рим и Цариград, без да пропускаме първия „женски“ пътепис за същия град от Евгения Марс, нито Бретан и „жаждата по петте континента“ на Багряна, „Бляновете край Акропола“ на Димитър Шишманов, „едрите звезди на Фамагуста“ на Вапцаров, забравения Дерижан, който в книгата си „Светът в сонети“ не е пропуснал дори имагинерната Атлантида, та до космополита, всесветски пътешественик и поет Ами Бакалов, чиято единствена книга „Земно кълбо“ е напълно изличена от литературоисторическата ни памет. Факт е: тръпката на *духовното пътешественичество у българския писател* е осезаема и могъща, защото той е любознателен човек от Балканите, умеещ да се вписва в другостта, да води диалози (не само войни) с чуждите култури, да мисли многоезично. Не се бои да потегля към нови светове. Дори когато става дума за явна икономическа принуда, безспорно е, че писатели-скитници като Матвей Вълев са се впусkali в опасните си презокеански емиграции, ръководени в равна степен и от духовен глад, и от духа на Колумб. А може би и от древния порив на орфическия ни тракийски ген?

Безспорно, българската култура е *кръстопътна*. Точно затова са важни и *западните*, и *източните* отпечатъци върху многопластовата ѝ идентичност. Убедени в престижността на европейското, трябва да сме справедливи и към сатириконите, и към изящните плетеници от източните мотиви, които откриваме у някои класически пера: у двамата Славейковци, Стоян Михайловски, Николай Райнов, Гео Милев, Димитър Подвързачов.

Интересни и многопосочни са темите в необятното диалогично поле на България и света: първите межкултурни мостове – духовни градежи на пионерите в усвояването на чуждите култури, първите учебници, преводи и побългарявания на вечните и класически заглавия, най-ярките фигури на културни полиглоти – като Вазов и Величков със знаменитата им „Българска христомания“ от 1884 г., или съперниците им баща и син Славейкови. Когато мислим за Пенчо Славейков, трябва да се съгласим с проф. Стоян Каролев, който твърди: „Той е първият

писател „европеец“, и да се възхитим на приносните му текстове – преводни и есеистични, не само от/за германските творци като Ницше, Ленау, Лиленкрон, Щорм, Демел, но и за славянските класици Пушкин, Мицкевич, Чехов, за революционния певец на Унгария Шандор Петьофи, за английските поети Тенисън, Шели, Бърнс и великия драматург Шекспир, за французина Проспер Мериме, за американеца Лонгфелоу, за обичаните у нас скандинавци Якобсен, Ибсен, Брандес, както и за азербайджанеца Мирза Шафи. Българският Олимпиец е първият ярък пример за всестранно диалогичен със света писател, който накрая слага понатата с думите на своето алтер его от „Острова на блажените“: *Разрешил съм земната си задача – събрал съм достатъчно злато на чужбина и мога да правя благодения у дома си...*

А когато мислим за явлението, което днес наричаме евроинтеграция, ми се струва симптоматично, че Гео Милев още през 1914 г. се е подписвал под своите „Бележки“ от Лайпциг – BULGARISHER WELTBURGER, т.е. „български гражданин на света“. Колко точно – с днешна дата! Неслучайно Гео се самоидентифицира ту като Гуца Весел, най-младият „чужденец“ – обитател на Пенчо-Славейковия „Остров на Блажените“, ту се превъплъщава в Дом Балтазар, герой на любимия му Емил Верхарн. А е факт, че когато издава своите „Лирични хвърчащи листове“ през 1915 г., той още живее в провинциална Стара Загора, а естетическите му съмишленици, дръзнали да си кореспондират с „папата на футуризма“ Томазо Маринети, са младите литератори от Yellow hall... в Ямбол. Да не пропуснем и Русчук, тъй като Елиас Канети, Нобеловият лауреат за литература, се чувства тъкмо негов „поданик“. Очевидно е имало времена, когато и малките градове на българската провинция са били в Европа, участвали са в глобалния диалог със света. Що се отнася до средишните европейски културни столици, това са диалогичните градове като Париж, Виена, Мюнхен, Лайпциг, но и Цариград, Одеса, Йерусалим, Прага (наречена от Любен Каравелов „славянския Йерусалим“.) Във всички тях не просто са пребивавали, а са черпили диалогични сюжети българските творци.

Ако приемем светите братя за родоначалници на забележителната ни *преводаческа школа*, ще осъзнаем как блестящото начало е породило вековна традиция, отново увенчана от феноменалния Гео. Той като че ли сам по себе си осъществява един цялостен диалог със световната литература, започвайки с античните класици Еврипид и Софокъл, за да направи с лекота

скок през вековете към Тагор, Байрон, Кийтс, Уитман... Важен факт е, че Гео Милев е превеждал на немски и български автори като Теодор Траянов, Николай Райнов, Цанко Церковски, т.е. работел е диалогът на културите да бъде двустранен. Интересен е и опитът на Николай Райнов, оставил преводи на римски поети с оригиналните си калиграфски изписани ръкописи, които се съхраняват в НЛМ като образци на синтетичното изкуство на книгата, постигнато от универсалните творци на българския модернизъм.

Кои са най-приносните сюжети в диалога? В началото са Първоучителите св. св. Кирил и Методий с великия им принос – създаването на българската азбука и писменост, безценен влог в европейската цивилизация. На второ място по достойнство са влиянията на „Тайната книга“ на богомилите върху световни шедьоври като „Ад“ на Данте или „Изгубеният рай“ на Милтън; *българските мотиви в европейските литератури* и логичното им продължение – *европейските класици с български корени*: „принцът на поетите“ Пиер дьо Ронсар, внучката на Софроний Врачански Анна дьо Ноай, Панайот Станчов-Черна, считан за класик на румънската литература... Първата поява на българи – в „Бесният Орландо“ на Лудовико Ариосто – е от времето на италианския Ренесанс, когато, по израза на проф. Иван Шишманов, ние самите не сме знаели, че съществуваме на света. Векове покъсно е „българското приключение“ на Ламартин. Кървавата вакханалия на Април 1876 г. преживяваме и днес чрез словото на Вазов и Захарий Стоянов, но и чрез разтърсващите репортажи на Макгахан и рисунките на Феликс Каниц. Позната на малцина ценители, но безспорно приносно новаторска е оглушителната „звукова“ поема на Филипо Томазо Маринети, вдъхновена от военната ни храброст през Балканската война.

Първите „диалогични“ находки дължим на компаративисти с европейска значимост като проф. Иван Шишманов. Модерен учен и пръв председател на българския ПЕН клуб, той засича и тълкува знакови съвпадения като това, че в лето 1762, когато у нас излиза Паисиевата „История“, във Франция се появява „Емил“ на Жан-Жак Русо. Да не говорим колко убедено разработва идеята „Паневропа“ още през 20-те години на ХХ век.

Бих откроила и темата за големите *чужденци, сродени с България* до степен, че се побългаряват – като художника и поет Иван (Ян) Мърквичка, който пише сонети за Родопска планина, или като сънародника му Владимир Сис с неговите исторически,

народопсихологически и фотографски откровения по време на войните. Други пък, като Юрий Венелин и Константин Иречек, ни отварят очите за собствените ни особености на „днешни и някогашни“ българи.

Духовна благодат са приятелствата на писателите, учените и художниците-белоемигранти и българските им събратя по перо: Константин Димитриевич Балмонт, Иван Алексеевич Бунин, Александър Фьодоров, Любов Столица, Пьотр Михайлович Бицили, Вадим Владимирович Лазаркевич, намерили пристан в земята ни и отблагодарили ѝ се с проникновени творби, с паметни антологични сборници на българската поезия. И все пак, най-неуподобимият пример за сродяване с българска кауза е саможертвата на полския еврейин, поета Юлий Розентал, автор на „Недопети песни“, сложил младите си кости в Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г.

Писателските срещи и приятелски диалози понякога ни разкриват прелюбопитните човешки измерения, интимните връзки между творците. Приятелските общения на българските писатели, темпераментни южняци по природа, сякаш не признават граници върху материка: Жоржи Амаду, Пабло Неруда и Димитър Димов празнуват рождения ден на Пабло в Исла Негра, Чили, Дора Габе и проф. Боян Пенев гостуват в живописния планински дом Харенда на Ян и Маруся Каспрович, шведският професор и писател Алфред Йенсен обиква делото на Пенчо Славейков и го предлага за Нобелова награда, австрийският писател Рода Рода и хърватският лекар Франк Гундрум превеждат Иван Вазов и си правят дружески фотографии с него. Забележителни са и приносите на знаменитите българисти и преводачи като Георг Адам, Енрико Дамиани, Луиджи Салвини, проф. Роже Бернар, Ален Боске, Пиер Сегерс за рецепцията на българската литература, дълголетното неповлияно от политическите конюнктури другаруване на Багряна със сръбските писатели Раде Драинац, Десанка Максимович и Синиша Паунович, със словенския граф акад. Изидор Цанкар...

Нека зададем и следващия въпрос: *коя е най-диалогичната книга в българската литература?* Моят избор е „Пантеон“ на Теодор Траянов. Поетът символист дръзко равнопоставя европейските до славянските литературни светила. Без да пропуска фигурите на Ботев, Вазов, Яворов и „Прокълнатия“ Димчо Дебелянов. И е факт, че свръхталантливите ни сънародници стоят съвършено хармонично до световните литературни първен-

ци! Затова бих нарекла Траяновия Пантеон концептуален модел на Диалога, а именно – нагледно, осезаемо, вещественно, затова и категорично, с натрупванията на стародавната ни култура, с огромните ни приноси към световната, да се почувстваме достойни „български граждани на света“ в ХХІ век.

Що се отнася до издигането на словесни „пантеони“ на европейски творци от български автор, сторил го е още Патриархът на литературата ни. В стихосбирката „Италия“ (1884) той прави лиричен поклон пред плеяда творци, чиито паметници и днес увенчават склоновете на Пинчо над Рим. (Самият Вазов вече е знаково приобщен към тях в подножието на знамения хълм – в бронзовото си извисено изваяние от проф. В. Старчев.) Години по-късно, в цикъла си „Поет“ от стихосбирката „Звукове“ (1893) Вазов въздига като висши образци за следване в поетическото и житейското поприще прекрасната седморка на Гьоте, Юго, Байрон, Шилер, Алфред де Мюсе, Хайне, Леопарди.¹ Към темата свой принос правят големите „странници“ К. Величков, К. Христов и, разбира се, модернистите.

Ако разгледаме страниците на „Пан Тадеуш“ от Адам Мицкевич в библиотеката на Пенчо Славейков, ще се удивим как живописно са маркирани от „първия европеец“, ще ги припознаем за най-ярката *овецествена в литературния музей* диалогична следа върху личен екземпляр на любима и влиятелна книга, без да пренебрегваме и „приписки“ от типа: „Също като Ботев“ върху белите полета в стихосбирката на Шели... Тема за изследване е всяка от книгите поотделно, както и впечатляващата им цялост в изумителната и най-голяма за времето си (някога 6000 тома, днес 2000) домашна библиотека на библиофила Пенчо Славейков, която смело може да бъде дефинирана като европейско богатство! Най-скъпата книга в нея е изданието на „Божествена комедия“ само в 17 екземпляра (1902), но има спор дали то е и най-красивото? Редом с него стои преводът на Мара Белчева на „Тъй рече Заратустра“. Те са сравними с невероятното ръкописно сборниче с молитвата „Отче наш“ на всичките „язици на света“ – 228, съставено и калиграфски изписано от копривщенския търговец в Цариград – Неделчо Орешков, което също се пази в книжовните трезори на НЛМ.

¹ Вж. *Неделчев, М.* Темата за „големите поети“ и Вазовата лирика. – В: *Иван Вазов. Сборник по случай 125 години от рождението на писателя.* Пловдив, 1976, с. 363.

Да не пренебрегваме и свидетелствата из културното ежедневие – многоцветните, разноформатни, разноезични, изписани с неповторими почерци и мастила пощенски картички на великите ни литературни пътешественици, които чертаят тръпна картография на странстванията им по света. Те позволяват да се избегне монументализираната представа за чуждите култури в техния идеализиран или еднопосочно романтичен образ. В този смисъл са важни знаците на смеховата култура в погледа ни към света, както и думите на ужас от Европа-хищница, изречени от свърхувствителния поет Александър Вутимски или първичния Ламар. Испанската гражданска война и особено Втората световна рушат идеята за европейска общност. И все пак тя се възражда за нов живот сред руините на културните мостове. А българинът се съизмерва със света, учи, усвоява, но умее и да се еманципира, да бъде себе си. Понякога вижда света и през характерния си „шопски“ скептицизъм. И ако Алеко бе изрекъл знаменитата фраза „европейци сме, ама не дотам“, то по отношение на Вазов бихме могли да я перифразираме: „русофили сме, ама не дотам“... Да, време е да се извадят „на светло“ *премълчаваните* срещи и диалози, например значителното влияние върху Ботев, оказано от метежния полски националист и писател Михаил Чайковски, останал сякаш и до днес непонятен за нас, българите, заради обреченото си преображение в Садък паша. Нищо, че и Йовков му е посветил проникновено разбиращи редове, които също се губят в националната ни културна памет.

Кои са *най-интересните литературни реликви на Диалога*? Библията на д-р Лонг (1871), един от преводачите на която е Петко Славейков; книгата на римския сатирик Марциал (1611), което притежаваме само ние в България; ръкописите на забележителното есе на Пенчо Славейков „Заратустра“ или на стихотворението „Микеланджело“; саморъчната автобиография на Яворов на френски до кървавочервения сборник „Poeti Futuristi“ в личната му библиотека, който подсказва неизследвани модерни любопитства на тревожната му душа; аржентинските текстове на Борис Шивачев, документите от сагата на Багряна в Бразилия; архивът и книгите на Лео Коен, един от ямболските модернисти; автографът на Маринети върху личния екземпляр от библиотеката на Гео Милев; знаците на далечните пътувания до Япония на Светослав Минков, до Испания и Чили на Димитър Димов; морските пътеписи и „Сивата тетрадка“ с „Испанския цикъл“ на Вапцаров; писмото на Бърнардо Шоу до Анна Каменова; прево-

дът на Асен Христофоров на Джойсовите „Дъблинчани“; колекционните библиотечни поредици на най-„евроцентричните“ ни издатели... Музеят като че ли ни подсказва колко символична в този смисъл може да бъде една малка вещ – джобният часовник на Петко Славейков с двойния си циферблат, измерващ едновременно времето в Централна Европа и в Цариград!

Едно е безспорно – самото разгадаване на формулата „Българската литература – срещи и диалози със света“, ни възвръща самочувствието на европейци и все пак българи, разтваря нови хоризонти в общото ни диалогичното пространство с Европа и отстоява духовното ни достойнство пред света.

Разбира се, това са вдъхновяващите тезиси на многовековния диалог, тема за бъдещо цялостно изследване, само част от които са разработени и включени в тази книга.